

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію
«Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького»
Когут Софії Несторівни,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Дисертація С. Когут зацікавила з кількох причин. По-перше, уже самим ім'ям Михайла Рудницького, постаттю в українському літературознавстві непересічною, яскравою, хоча й неоднозначною, контрверсійною, праці якого активізують мислення, нікого не залишають байдужим. Зацікавила й авторка – як ще одна учениця М.М. Ільницького: чи є його послідовницею, чи змогла доповнити, поглибити його інтерпретацію доробку М. Рудницького?

Не зайвим буде нагадати, що вже сучасники небезпідставно називали його «дзеркалом своєї епохи» (с. 15), яка охоплювала специфічний період: 1918–1975 рр. 1918 р. на території Східної Галичини було проголошено ЗУНР, 1919-го відбулася злука з УНР, під час польсько-української війни її окупували поляки, румуни й чехословаки, до 1939 р. вона була полонізованою, а від вересня 1939-го стала радянською. І цим уже багато сказано. Отож, у бурхливому морі постійних суспільних, ідеологічних протистоянь нелегко було вижити й залишатися собою. Творча людина часто потрапляла на стезю компромісу й конформізму – таких випадків чимало. Проте в ХХІ ст. наше завдання не судити, а можливо, розібратися, знайти адекватне пояснення. Власне, така толерантна, науково виважена й аргументована тональність характеризує й цю наукову роботу.

Отож, у цьому часово-просторовому діапазоні проходила й відповідна творча діяльність М. Рудницького, через те та її частина, яка належала періодові міжвоєнному, – найпродуктивніша, а тому найцікавіша й найбільш вартісна для сьогодення – недарма так цікавить сучасних дослідників.

Софія Когут також звертається до міжвоєнного періоду літературно-критичної діяльності Михайла Рудницького, досить уважно – до тодішнього

історичного культурологічного контексту, також неоднозначного й суперечливого. Їй вдалося історично достовірно, хоча й крізь призму європоцентризму, вписати його в цей контекст і продемонструвати їхню об'єктивну взаємопов'язаність. Тому це історико-літературна робота, хоча теоретична складова тут також присутня. Але й будь-які теоретичні питання розглянуто у взаємопов'язаному тісному контакті з історико-культурологічною ситуацією в Галичині 1920–1930-х років, із акцентом саме на історичних обставинах міжвоєнного десятиліття, через що дисертантці вдалося створити «цілісну панораму, яка виражає різновекторні напрями колективного духу часу» (с. 2). На цьому тлі критико-літературна, редакційно-видавнича, організаторська діяльність М. Рудницького нагадує різногранну діяльність М. Хвильового – С. Когут називає його «каталізатором міжвоєнного літературного процесу», як і М. Ільницький – його «збудником».

Вона виокремлює основну тенденцію, характерну для всієї творчої палітри М. Рудницького – європоцентризм. Його генезі й особливостям у трактуванні митця і присвячено Розділ 1, який позначено наскрізним поглядом історика літератури. Так, авторка звертається до конкретних фактів із біографії критика, зокрема його навчання в Парижі в 1910–1911 рр., у 1919 р. перебування там у якості члена дипломатичної місії УНР, згодом як перекладача при хорі О. Кошиця, перекладача французькою творів В. Стефаника, М. Яцкова, праця у газеті «France et Ukraine» тощо. Згадує також про його спробу знайти своє місце і в Лондоні, про зв'язки «з багатьма діячами європейської культури». Безперечно, перебування в цьому Іншому світі для молодого людини не минуло безслідно: тодішнє європейське інтелектуальне середовище вплинуло на формування його світоглядних, естетичних переконань, зокрема й концептуальної ідеї «взорування на Європу», що згодом викликало найбільший спротив сучасників у тодішній Галичині. Однак, намагаючись дошукатися переконливих джерел європоцентризму Рудницького, С. Когут вважає, що на формування його світоглядних переконань вплинуло насамперед французьке культурне середовище, зокрема Париж, як «зразок

культурної Європи», аргументуючи тим, що «паризький стиль життя був для темпераменту Рудницького ближчим – відкритість до світу, до модних віянь, літературна та артистична богема йому імпонували і резонували з його світосприйняттям» (с. 26). Тут за аргументами вона звертається лише до його програмної статті «Європа і ми» (1933), де зроблено акценти на таких рисах європейської літератури: свобода самовираження письменника, його аполітичність, урахування рівня й запитів читачів. Коментуючи ці положення, як і думки інших про європоцентризм як «концепт філософський» (І. Набитович), рису модерністського світобачення (Т. Гундорова), Софія Когут поступово уточнює й доповнює теоретичне значення самого поняття, яке вкладав у нього М. Рудницький. *Проте шкода, що в контексті визначення тенези його «західництва» авторкою цієї роботи лише згадано ще одне джерело впливу – студентське «молодомузівське», ранньомодерністське середовище.*

Важливим, хоча дещо й опосередкованим джерелом вона вважає його «контакти» з «польською культурою», окреслюючи їх «як наближення і протистояння» (с. 27). *Однак видається, що це й було головне джерело, у чому переконують 13 сторінок густого дисертаційного тексту, не лише твердження про їх довготривалість, упродовж усього життя й наступні згадки. Тут ці контакти описано досить широко, різнобічно: це й майже постійне перебування у безпосередньому середовищі польської культури, особисті близькі знайомства, товаришування з Леопольдом Стаффом, переклади, редагування, текстологічна підготовка книжок польських авторів, написання до них передмов, спогадів, дослідження, статті про С. Бжозовського, праця в польських часописах. С. Когут називає Рудницького «посередником між двома культурами» (с. 32). У чому все ж полягає опосередкованість польського впливу на М. Рудницького, заявлена нею ж?*

Зазначу, що ці унікальні історичні факти українсько-польських зв'язків дослідниця ретельно зібрала з різних, часом раритетних польських джерел, які сама й переклала. Крім того, згадки про них перемежовані її власними коментарями й

висновками, не оминула вона й дискусійні моменти, негативну реакцію сучасників на статті М. Рудницького – внаслідок упередженості й нерозуміння європейських устремлінь критика, його щирого прагнення спрямувати українську літературу на ширший, європейський шлях. Заперечуючи О. Баганові, що звинувачує М. Рудницького у використанні прийомів «політичного доносу», Софія Когут переглядає відповідний часопис «Chwila» й не знаходить підстав для подібних інсинуацій. Загалом же вона ретельно аналізує непрості польсько-українські стосунки в галицькому культурному середовищі, які «боліли» й М. Рудницькому і яким він присвятив кілька статей. Вплив польської культури на тодішню українську, справді, відбувався неоднозначно й ігнорувався українцями. Приймаючи оцінку діяльності М. Рудницького на полі польської культури іншими дослідниками, С. Когут резюмує: «Це була майже донкіхотівська спроба побудувати культурну арку над політикою та історією» (с. 39).

Світоглядним і естетичним постулатам культурологічного лібералізму М. Рудницького присвячено підрозділ 1.2., у якому правомірно відділено його від «класичних доктрин філософського чи політичного лібералізму»: не розуміння цього призводило до упередженої оцінки його праць сучасниками. У річищі взаємовпливів згадано тут редагований ним часопис «Назустріч» як основну «трибуну лібералізму», його орієнтацію на польський тижневик ліберального спрямування «Wiadomości Literackie». *Чимало місця, можливо, і не правомірно, приділено аналізуванню рецензії В. Заїкіна на працю «Між ідеєю і формою» М. Рудницького* – у цьому контексті проаналізовано теоретичні засади його ліберальної критики. На виправдання такого прийому дисертантка називає цю рецензію найхарактернішим зразком рецепції ліберальної критики галицькими клерикалами. Пунктирніше розглянуто рецепцію ліберальних постулатів Рудницького націоналістами, а також представниками прорадянського кола. Загалом же усе це «наочно» демонструє різновекторність тодішнього галицького інтелектуального середовища, передає ідеологічно складну атмосферу, у якій

відбувалася діяльність Михайла Рудницького.

Це, зокрема, дуже впливало на його редакційну, видавничу практику – ця сфера його діяльності, справді, майже невідома сучасникам. Її дослідження (Розділ 2) дисертантка здійснювала на основі широкого використання раритетних періодичних джерел і значною мірою – неопублікованого листування М. Рудницького з М. Зеровим, М. Яцковим та ін. тодішніми діячами української, польської культур із архівних фондів Інституту літератури НАН України ім. Т. Шевченка, Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського та ін. *Певно, на нього також вплинуло це досить тривале листування другої половини 1920-х, зокрема, із М. Зеровим, для якого західництво, аполітичність у творчості також були пріоритетними. Щоправда, деякі натяки на цей вплив усе ж є. Так, Є.-Ю. Пеленський, який підготував для «Ізмарагда» антологію української поезії, умістив там і вірші Рудницького, назвавши їх неокласичними. Також довідуємося, що саме Рудницький сприяв з'яві там і праць М. Зерова «Іван Котляревський» і «Поетична діяльність Куліша» – обидві 1938 р., коли Миколу Костьовича вже розстріляли (с. 67). Загалом же цей аспект впливу відомого європейця й культурника з великої України окремим аналітичним блоком поглибив би наукові стратегії дисертації.*

С. Когут зазначає, що своїм видавничим проєктам М. Рудницький приділяв чимало своєї уваги й надавав виняткового значення – як можливість безпосереднього впливу на культурний, духовний рівень співвітчизників, а також «для оприлюднення перекладів зі світової літератури» (с. 61). Для цього він докладав чимало зусиль, хоча в тодішньому галицькому суспільстві не всі його задуми й проєкти знаходили підтримку, у більшості випадків критику.

Дисертантку цікавлять насамперед малодосліджені сторінки видавничої діяльності М. Рудницького. Так, використовуючи конкретні історичні матеріали, вона розглядає його активну співпрацю з кооперативним видавництвом «Ізмарагд» і його співвласником Михайлом Матчаком – попри «політичну заангажованість» якого, вони порозумілися там, де вирішувалася доля української культури. Ще

детальніше розглянуто «наймасштабніший проєкт» М. Рудницького – «видавничу серію “Бібліотека Діла”» як «яскраву і неординарну сторінку в історії видавничої справи» (с. 68). Він був її ініціатором, відповідальним за випуски, редактором, одним із перекладачів – у цій серії видано 48 творів українських і зарубіжних авторів, тобто мрія його про введення в український гуманітарний простір зарубіжних творів частково здійснювалася.

Найяскравішим же «видавничим та редакційним досягненням» Рудницького авторка справедливо називає літературно-мистецький часопис «Назустріч», поділяючи цю оцінку його багатьма сучасниками й нинішніми дослідниками. Детально розглядає його новаторське, незалежне, аполітичне, культурно-просвітницьке тематичне спрямування, змістове наповнення, своєрідну стилістику/«манеру подачі матеріалу», вишукане оформлення й доходить висновку про його орієнтацію на європейські літературно-мистецькі видавничі традиції, водночас витворення свого, національного обличчя в «українських реаліях міжвоєнної Галичини». Цей часопис називає *позаполітичним «органом ліберальної критики», «головною українською пресовою трибуною лібералізму»* (с. 60), як і в *авторефераті «трибуною лібералізму»*. Однак у підрозділі 2.2 – «“трибуною” демолібералізму» (сс. 74, 87). Добре було б це трактування прояснити.

Часопис здобув заслужену популярність в Галичині, Польщі й Софія Когут доводить це, як завжди, «документально». Зупиняється вона й на закономірних уже критичних оцінках католицьких критиків, ґрунтовніше, різнобічно – націоналістичних (опонентів із «Вістника»), у своєму аналітичному розгляді прив’язуючи ці оцінки до тодішньої непростой суспільно-політичної ситуації.

У цій ситуації з’явилося професійне творче об’єднання Товариство письменників і журналістів ім. Івана Франка (ТОПІЖ), в організації, діяльності якого Михайло Рудницький брав досить активну участь – це, крім усього, відчутно за характером, метою, направленістю, стилем заходів, які ним проводилися. Власне, й саме товариство мало виразно ліберальне, європоцентричне

спрямування. І Софія Когут це доводить низкою вагомих аргументів. Як і те, що немалими стараннями саме М. Рудницького воно стало «авторитетним об'єднанням, яке мало вагу в українському суспільстві та культурі» (с. 95).

Загалом же так історико-аналітично, ретельно виписаний Розділ 2 про видавничу й організаційну діяльність Михайла Рудницького в цьому дослідженні був просто необхідний – ним значно увиразнено, конкретизовано його європоцентризм у взаємопов'язаності з культурним лібералізмом.

Розділ 3 присвячено літературно-критичній спадщині М. Рудницького й тій дискусійній суспільній атмосфері, що його постійно супроводжувала. Культурницький лібералізм, виразником якого він був у міжвоєнний період і який ним було виплекано на ґрунті модерних західницьких впливів, майже не підтримувався сучасниками. Тому має рацію С. Когут, шукаючи й тут причин і його неприйняття як критика, літературознавця, і джерел його контрверсійності.

Цікавою в цьому розділі є не так картина тодішнього літературного процесу в Галичині, що й не було завданням дисертантки, як участь у ньому М. Рудницького, зокрема двома резонансними книжковими дослідженнями й часописними «публікаціями критико-полемічного характеру» (с. 102) чи непростотою співпрацею з Науковим товариством імені Шевченка у Львові. Тому тут деяку увагу приділено й загальній оціночній характеристиці цієї його спадщини, його культуротрегерській ролі. Проте для неї доречно було переглянути і його естетико-культурні постулати, про які чимало й по-різному писали інші літературознавці. Контрверсійні й неприйнятні в минулому ці постулати М. Рудницького інакше сприймаються або актуальні самі по собі в сучасному незаангажованому науковому середовищі. Маю на увазі, скажімо, пріоритетність естетичного критерія в оцінюванні художнього тексту, пріоритетність форми над ідеєю (чи змістом), заперечення «педагогічної» місії літератури й критики чи розуміння літературної критики як творчого процесу, в якому вагома роль належить суб'єктивному чиннику – згадаймо докторську В. Брюховецького й цю

тезу як одну з її основних концептуальних особливостей. *Щоправда, Софія Когут іноді непослідовна у викладенні деяких трактувань. Так, на с.5 читаємо: «Рудницький вважав, що літературознавство не може вважатися академічною наукою, рівнозначною з науками точними чи природничими, оскільки містить значну долю суб'єктивності, не оперує фактами і точними даними, не опирається на дослід. Натомість прирівнював літературну критику до художньої творчості» (с.5). А пишучи про вплив Орвіна, зазначає, що для нього критика була «теоретичною наукою, яка досліджує твір об'єктивно, незалежно від особистих поглядів і уподобань, так, як, скажімо, біологія досліджує живий організм» (с. 106). Тобто, виходить, що погляди їх у цьому питанні насправді різняться.*

Час від часу дисертантка повертається до особливостей манери вислову й поведінки критика в дискусійних ситуаціях, намагаючись знайти цьому об'єктивне пояснення з позиції дня нинішнього. Серед цих рис виокремлює категоричність, парадоксальність, провокативність, полемічність, еклектизм, іронічність, есеїстичність тощо. Іноді, згадуючи міркування інших із цього приводу, усе ж робить власні висновки, дуже точні, проникливі, науково обґрунтовані. Так, розглядаючи кілька конфліктних ситуацій внаслідок його неправомірних критичних виступів, не шукає їм виправдання чи специфічне пояснення, як Лілія Сирота називає це «новим видом модерної критики», підсвідомим «прикладом авангардної культури» (с. 120). Софія Когут вважає, що «різкий контрверсійний стиль критики Рудницького» пов'язаний із його характером, «яскравою вибуховою індивідуальністю», а також є наслідком зумисної епатажності задля привернення уваги до якоїсь проблеми чи постаті. Крім того, у подібному стилі писало чимало тодішніх критиків (Д.Донцов, О.Мох, М.Гнатишак) (с. 120–121). Тому цілком виправдане її резюме: «Такий тон і стиль був характерним для тої епохи, а тематика і проблематика літературних дискусій і суперечок відображала проблеми і протиріччя того складного часу» (с. 121).

Підрозділ дисертації про мемуарну есеїстику (белетристику чи нариси)

М. Рудницького міжвоєнного періоду ще раз підтверджує, що С. Когут намагається заповнити недосліджені лакуни його різногранної творчості, звернути увагу на це цінне історичне джерело літературно-мистецького життя Галичини в контексті європейському. Вона повизбирувала їх із уже раритетних тодішніх періодичних видань, де вони називалися «фейлетонами», відзначалися виразним жанровим синкретизмом, характерним для всієї його стилістики, нагадували «зрежисований фільм із чітким сценарієм» (с.122). Хоча «мемуарна складова» активно присутня і в книжках Рудницького «Місто контрастів. Вражіння з Лондону», «Нагоди й пригоди: 9 любовних історій...» Особливо ж цінними постають ті, які пов'язані з його перебуванням у Парижі й Лондоні, а їх більшість. Насамперед це «урбаністичні спогади-враження» «Листи з Лондону» і «Листи з Парижа», які переповнені цінною інформацією, зізнаннями про європейські впливи. Вони цікаві ще й своєю стилістикою: «Це радше есеї чи “фейлетони” – на стику есеїстики, мемуаристики, подорожніх вражень, краєзнавчих нарисів» (с. 126), крім того, як доходить висновку авторка, переконують у засвоєнні ним такі основних тенденцій «французької культури» (с. 133). Вона поправляє О. Багана, уточнюючи їх першопублікацію, заперечує упорядникові бібліографічного покажчика «Наша мемуаристика» І. Чайковському, бо вважає їх «жанром документальної літератури» (с. 128), а не лише мемуарами. Усе це черговий раз засвідчує наукову допитливість, старанність С. Когут. Зупиняється вона й на «літературних портретах-спогадах» М. Рудницького, тобто найповніше намагається охопити ту чи ту проблему.

Таким є і чималий підрозділ, присвячений осмисленню непростих стосунків М. Рудницького з Науковим товариством імені Шевченка у Львові, що означено як шлях «від протистояння до порозуміння». Авторка коментує найбільш резонансні з них, намагається розібратися в причинах цих протистоянь, які пояснює його специфічним розумінням гуманітарної науки, літературознавства, як і літературної критики, позицією щодо пріоритетності форми твору і його естетичної якості, а також щирим бажанням осучаснити українську науку, оновити її методологічні

засади, систематизувати й уточнити термінологію, готуючи відповідні словники, як то відбувалося у тодішніх Франції, Польщі. Мені імпонують особливо ті сторінки, де С. Когут аргументовано, науково виважено коментує тривалу полеміку М. Рудницького про науковий рівень НТШ, коли він ратував за «енциклопедичний словник, укладений за європейським зразком» (с. 153), чи пов'язану з творчістю І. Франка. Аналізуючи його активну наукову діяльність уже як члена НТШ, С. Когут дає власну характеристику його тодішнім науковим зацікавленням компаративістикою, теорією й методологією літературознавчих студій, зокрема феноменологією Р. Інгардена, аргументовано доводячи пов'язаність цих зацікавлень із участю в Професійному зв'язку польських літераторів, а також обізнаністю з «матеріалами літературних французьких часописів» (с.163). Однак зауважмо: авторка у своїх коментарях максимально об'єктивна. Ось один із них: «Частково з огляду на маргінальність і провінційність літературного процесу в українській культурі (так він це відчував і заявляв у численних виступах), а частково, мабуть, тому, що шукаючи філософсько-естетичних теоретичних підвалин своїх літературознавчих пошуків, Рудницький, фактично, рідко коли в них справді заглиблювався і цікавився радше історією і практикою літературного процесу, а не його природою. В цьому була водночас і певна трагічність, і парадоксальність його літературної позиції» (с. 161–162).

Не оминає С. Когут і складних сюжетів у його біографії, остаточно так і не з'ясованих. Це його «прийняття радянського життя» чи «горезвісного співавторства книжки памфлетів "Під чужими прапорами"» (1954) (с. 18).

Загалом же ця дисертаційна робота є досить вдалим науковим доповненням попередніх сучасних досліджень літературно-критичної спадщини М. Рудницького, яких було чимало й належали вони і відомим ученим, як М. Ільницький, С. Квіт, О. Баган. Це комплексна наукова студія, у якій Софія Когут намагалася розглядати особливо уважно, усебічно ті аспекти діяльності, творчості Рудницького, які або випали з поля зору інших, або недостатньо досліджені, або ж

потребують сучасної переоцінки. І це їй великою мірою вдалося, бо ж обізнаність із величезною кількістю історико-літературного й критичного матеріалу, архівних, раритетних українських, польських, французьких джерел – широка, різногранна. Це вражає. Власне, це й закономірно, бо С. Когут – укладач біобібліографічного покажчика спадщини М. Рудницького й критичної літератури про нього, який видано ЛННБ України ім. В. Стефаника (Львів, 2020. 784 с.).

Крім того, у роботі наскрізно, історично конкретно виписано міжвоєнний галицький, польський, французький літературно-мистецькі контексти, впливи і взаємовпливи, передано постійну дискусійну, пошукову атмосферу. Із неї чітко постає неоднозначна постать Михайла Рудницького, який у непростий суспільно-політичний час, майже самотньо йшов попереду, самозречено впроваджуючи ідеї західництва в українську культуру. Як підсумовує С. Когут, «якщо у 20–30-ті роки ХХ ст. його погляди викликали дискусії та заперечення, то сьогодні вони сприймаються як вираження духу часу і значна частина з них суголосна з сучасними літературознавчими концепціями» (с. 184). Як із нею не погодитися?

Аналізуючи критичні оцінки сучасників Рудницького, вона часто розглядає міркування нинішніх науковців, хоча не завжди їх і приймає. Загалом постійно аргументовано висловлює власну думку, хоча подекуди й суперечить сама собі, що свідчить про пошукове, безсумнівно, дослідницьке спрямування роботи.

Крім усього, ця робота підтверджує, як важливо, оцінюючи висловлювання, праці критиків, літературознавців, враховувати їхні світоглядні, ідеологічні (якщо є) переконання, той історичний чи суспільний контекст, у якому вони з'явилися.

Безсумнівно, не весь потенціал зібраного, систематизованого й узагальненого С. Когут історико-літературознавчого матеріалу використано, чимало питань так і залишаються без відповідей. Але безсумнівно, що вона вже має власний вагомий науковий потенціал. Тому попереду в неї може бути ще чимало наукової роботи, скажімо, видати окремими книжками мемуарні есеї М. Рудницького міжвоєнного періоду, вибрані матеріали часопису «Назустріч»,

дослідити його театральну діяльність та ін. Власне, саме таких авторів хотілось би мати під час підготовки 10 тому академічної історії української літератури.

Тому зазначу, що висловлені критичні зауваження й міркування не применшують актуальності, наукової цінності проведеного дослідження. Дисертація відзначається фаховістю викладення наукових положень і міркувань, конкретно-історично й теоретично обґрунтованих, логічною послідовністю, ретельністю й доречністю використання фактів і літературних джерел. С. Когут введено в науковий обіг чимало нового літературно-критичного матеріалу, зокрема перекладеного нею з французької й польської мов. Усе це цілком відповідає поставленій меті й виконаним завданням.

Основні положення дисертації апробовано в доповідях на 7 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, науковому семінарі. За її темою опубліковано 13 статей (3 з них у міжнародних фахових виданнях). Автореферат кандидатської роботи відповідає її змістові.

Усе зазначене дає підставу для висновку: дисертація «Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького» є актуальним, концептуально цілісним, самостійним, завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному фаховому рівні, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. за № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 20.07.2016 р.), а її авторка Когут Софія Несторівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

6.09.2021 р.

Р.В. Мовчан, доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу української
літератури ХХ століття та сучасного літературного процесу
Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

